

Waldemar Gliński

Kształtowanie się sieci diecezjalnych seminariów duchownych w okresie staropolskim oraz na przełomie XVIII i XIX wieku

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 14/2, 129-146

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. WALDEMAR GLIŃSKI

KSZTAŁTOWANIE SIĘ SIECI DIECEZJALNYCH SEMINARIÓW DUCHOWNYCH W OKRESIE STAROPOLSKIM ORAZ NA PRZEŁOMIE XVIII I XIX W.

Idea formacji duchowieństwa w seminariach diecezjalnych powstała podczas Soboru Trydenckiego. Na jego 23 sesji, w dniu 15 lipca 1563 r. przyjęto dekret o seminariach duchownych *Cum adolescentium aetas*. Instytucje te miały powstać w każdej diecezji w celu religijnego wychowania i teologicznego kształcenia osób przygotowujących się do kapłaństwa. Sobór powierzył nadzór nad nimi biskupom diecezjalnym, którzy delegowali do tych zadań zaufanych prowizorów. Biskupi mieli zatroszczyć się o należyte zabezpieczenie zaplecza materialnego, a także o wprowadzenie odpowiedniego programu nauczania i regulaminu oraz o dobór kadry profesorskiej¹. W zamiarach autorów dekretu o seminariach duchownych instytucje te wzorować miały się na kolegiach jezuickich (stąd też określano je wówczas mianem „kolegiów”)². W takim też duchu realizowano dekret soborowy w Polsce, gdzie synod piotrkowski z 1577 r. zalecał pilne przestrzeganie postanowień trydenckich, co przypomniał wszystkim ordynariuszom prymas Stanisław Karnkowski na synodzie prowincjonalnym w Piotrkowie w 1589 r. Pierwsze seminarium duchowne utworzono we Wrocławiu, znajdującym się do roku 1732 w granicach archidiecezji gnieźnieńskiej. W 1575 r. placówkę tę przeniesiono do Nysy, a w 1656 r. ponownie umiejscowiono ją w stolicy Dolnego Śląska. W tymże 1565 r. założone zostało też przez kardynała Stanisława Hozjusza seminarium duchowne (aczkolwiek faktycznie zaczęło funkcjonować od 1567 r.) przy kolegium jezuickim w Braniewie³.

Do końca XVI w. w sześciu diecezjach Rzeczypospolitej oraz w należącej do archidiecezji gnieźnieńskiej – diecezji wrocławskiej powstało aż 6 semina-

¹ A. P e t r a n i, *Szkołnictwo teologiczne w Polsce*. W: *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*. Pod red. M. Rechowicza. T. 1. Lublin 1969, s. 271.

² K. S c h a t z, *Sobory powszechne. Punkty zwrotne w historii Kościoła*. Kraków 2002, s. 199.

³ B. K u m o r, *Dzieje ustroju kościelnego w Polsce*. W: *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2: *Do roku 1764*. Pod red. B. K u m o r a i Z. O b e r t y Ń s k i e g o. Poznań – Warszawa 1974, s. 112.

riów duchownych, nie licząc dwóch seminariów papieskich⁴. Pierwsze z nich założone zostało przez Antoniego Possevino w 1578 r. w Braniewie. Jego celem było wychowanie i kształcenie duchownych na potrzeby Szwecji. Do roku 1624 wśród 521 kleryków było 127 Szwedów i Finów, oraz 24 Duńczyków. Istniało ono do 1800 r. Drugie seminarium papieskie funkcjonowało w latach 1582-1798 w Wilnie. Jego przeznaczeniem było kształcenie duchowieństwa dla dyzunickiej Rosji. Obydwie te placówki prowadzone były przez jezuitów⁵. Seminarium w Wilnie zostało w roku 1753 bullą Benedykta XIV *Commendatissimum studium* przekształcone w unickie seminarium międzydiecezjalne, kierowane do roku 1773 przez jezuitów, a następnie przez bazylianów. Studiowało w nim 20 alumnów: 4 bazylikańskich, 6 – z diecezji metropolitarnej, po 2 z diecezji połockiej, smoleńskiej, pińskiej, włodzimierskiej i chełmskiej⁶.

W I połowie XVII w. powstały seminaria prawie we wszystkich diecezjach metropolii gnieźnieńskiej (poza diecezją inflancką i smoleńską). W końcu XVII w. funkcjonowało 19 seminariów w archidiecezji gnieźnieńskiej łącznie z Warmią⁷. Rozwój sieci seminariów duchownych zahamowany został postępującym kryzysem gospodarczym w II poł. XVII w. Nowe tego rodzaju placówki zaczęto fundować dopiero w czasach panowania Jana III Sobieskiego, a w pierwszych dziesięcioleciach wieku XVIII nastąpił ich ożywiony rozwój. W 1720 r. funkcjonowało w 12 diecezjach Rzeczypospolitej 26 seminariów duchownych, nie wliczając do tej liczby fundacji krótkotrwałych⁸.

W początkowym okresie powstawania seminariów duchownych w Rzeczypospolitej decydującą rolę odrywali jezuiti. W 1600 r. na 6 istniejących seminariów, aż 5 prowadzonych było przez jezuitów, a tylko jedno przez duchowieństwo diecezjalne. W późniejszym okresie proporcje te zmieniły się: w 1700 r. na 21 seminariów 7 prowadzonych było przez jezuitów, 7 przez duchowieństwo diecezjalne, 5 przez misjonarzy i 2 przez komunistów. W XVIII w. coraz większą rolę w zasilaniu kadry profesorskiej zaczęli odgrywać sprowadzeni do Polski w poł. XVII w. misjonarze. W pierwszych dziesięcioleciach XVIII w. prowadzili oni 10 seminariów duchownych, komuniści – 4 seminaria, jezuiti – 8 i duchowieństwo diecezjalne – 4 seminaria duchowne⁹.

⁴ S. L i t a k, *Kościół w Polsce w okresie reformacji i odnowy potrydenckiej*. W: *Historia Kościoła*. T. 3: 1500-1715. Pod red. H. T ü c h l e'a i C. A. B o u m a n'a. Warszawa 1986, s. 398.

⁵ A. P e t r a n i, *Szkolnictwo teologiczne...*, s. 280; J. K u r c z e w s k i, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej oraz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*. Wilno 1912, s. 341.

⁶ J. K a n i a, *Unickie seminarium diecezjalne w Chełmie w latach 1759-1833*. Lublin 1993, s. 73-76, 93, 244; zob.: t e n ż e, *Katalog alumnów seminarium diecezji chełmskiej obrządku greckokatolickiego studiujących w latach 1778-1833*. Lublin 1990, s. 57-58.

⁷ B. K u m o r, *Dzieje ustroju...*, s. 257.

⁸ S. L i t a k, *Kościół w Polsce...*, s. 398-399.

⁹ T a m ż e, s. 400.

O dużym wpływie jezuitów na kształtowanie się formuły wychowania i edukacji seminaryjnej świadczą początkowe dzieje seminarium wrocławskiego. Zostało ono erygowane przez biskupa Stanisława Karnkowskiego w dniu 16 sierpnia 1569 r., ale prawdopodobnie faktycznie zaczęło funkcjonować nieco później. Borykało się z dużymi trudnościami związanymi z brakiem środków finansowych i zarazą, która dwukrotnie nawiedzała Włocławek. Kiedy biskup Karnkowski w 1581 r. opuszczał stolicę biskupią, obejmując archidiecezję gnieźnieńską, seminarium wrocławskie pozbawione było kadry profesorskiej i uczniów. Następcą prymasa Karnkowskiego – biskup Hieronim Rozdrażewski, związany osobiście z jezuitami (jego rodzony brat należał do Towarzystwa Jezusowego), w działalności edukacyjnej tego zakonu upatrywał podstawową podporę do wychowania i kształcenia kadr duchowieństwa. W roku 1589 powierzył edukację grupy kleryków wrocławskich jezuitom w Poznaniu, stąd też rektor tegoż domu podpisywał się *Praefectus Seminarium Posnaniensis et Cuiaviensis*¹⁰. Stan ten trwał do roku 1618, kiedy alumni wrocławscy powrócili z Poznania i zamieszkali w odbudowanym przez biskupa Pawła Wołuckiego gmachu seminaryjnym. Z fundacji tegoż biskupa w 1620 r. powstało przy istniejącym od 1584 r. kolegium jezuitów seminarium szotlandzkie w Gdańsku. Zgodnie z postanowieniami synodu diecezjalnego z 1634 r. kształcili się w nim klerycy pochodzenia niemieckiego oraz Polacy posługujący się językiem niemieckim. Fundusze tej placówki zostały w 1719 r. przekazane seminarium wrocławskiemu, w którym przygotowywać miało się do kapłaństwa czterech uczniów przeznaczonych do pracy w archidiecezjach pomorskiej i gdańskiej. W ten sposób seminarium szotlandzkie przestało istnieć, aczkolwiek już wcześniej, bo w 1710 r. pozbawione zostało obsady kleryckiej. Próba jego reaktywacji podjęta w 1722 r. przez biskupa Krzysztofa Szembeka zakończyła się fiaskiem.

Prymas Stanisław Karnkowski podjął wraz z kapitułą już w 1583 r. starania zmierzające do powołania seminarium duchownego w Kaliszu, przeznaczając na ten cel fundację składającą się z wsi Mazew i Romartów, należące do kustodii łęczyckiej oraz wieś Łękę, wydzieloną z dóbr biskupich. Plany te sfinalizowano ostatecznie dopiero w 1591 r. W nowoerygowanej uczelni kształciło się wówczas 10 uczniów. Zarząd seminarium przekazano jezuitom¹¹ r. W 1598 r. prymas Karnkowski utworzył drugą placówkę tego rodzaju – w Gnieźnie, do której w 1621 r. przeniesieni zostali klerycy z Kalisza i w ten sposób seminarium kaliskie przestało istnieć. W 1700 r. prymas Michał Radziejowski utworzył kolejne seminarium dla archidiecezji gnieźnieńskiej – w Łowiczu.

¹⁰ A. Petrani, *Szkołnictwo teologiczne...*, s. 272.

¹¹ S. Załęski, *Jezuici w Polsce*. T. 4. Kraków 1905, s. 388.

Kształceniem duchowieństwa diecezji poznańskiej odbywało się w utworzonym przez biskupa Adama Konarskiego seminarium duchownym w Poznaniu, które w 1564 r. zostało na synodzie diecezjalnym połączone z Akademią Lubrańskiego. Na wniosek kapituły katedralnej biskup Adam Konarski sprowadził do Poznania w 1572 r. jezuitów, którym powierzono prowadzenie seminarium duchownego. W 1579 r. biskup Łukasz Kościelecki na utrzymanie seminarium poznańskiego przeznaczył dochody ze wsi Januszewice i Słupii¹². Od roku 1614 księża diecezjalni ponownie zdobywali wykształcenie w Akademii Lubrańskiego, a po jej likwidacji przez Komisję Edukacji Narodowej w 1780 r. w utworzonym przez biskupa Antoniego Onufrego Okęckiego w 1781 r. seminarium diecezjalnym.

W Warszawie istniały aż trzy seminaria duchowne. Pierwsze dwa założone zostały w 1675 r. przez ks. Jakuba Eveillarda i prowadzone były przez misjonarzy. Jedno z nich kształciło kleryków internów, czyli osoby, które w przyszłości miały zasilić kadry profesorskie w seminariach prowadzonych przez misjonarzy, drugie natomiast przeznaczone było dla kleryków eksternów, czyli alumnów przygotowujących się do pracy, jako duchowni diecezjalni. Podstawą jego uposażenia była fundacja dziekana kapituły Jana Raciborskiego, potwierdzona przez kapitułę w 1677 r., składająca się z dóbr Dawidy. Umożliwiała ona utrzymanie 6 kleryków¹³. Ich liczebność znacznie wzrosła w drugiej połowie XVIII w. i wynosiła: w 1785 r. – 19, w 1786 r. – 23, w 1787 r. – 26, w 1788 r. – 23, w 1789 r. – 32. Pod koniec XVIII i na początku XIX w. obserwuje natomiast wydatny spadek liczebności alumnów świętokrzyskich. W 1797 r. było ich 5, w 1798 r. – 5, w 1799 r. – 4, w 1800 r. 7, w 1801 r. – 10¹⁴. Obydwa seminaria prowadzone przez misjonarzy znajdowały się w pobliżu kościoła Świętego Krzyża: jedno po jego lewej, drugie po prawej stronie. Trzecie seminarium warszawskie – św. Jana – powstało na mocy uchwały podjętej w 1682 r. przez kapitułę kolegiaty św. Jana, zatwierdzonej przez biskupa poznańskiego Stanisława Wierzbowskiego w 1684 r. W roku następnym seminarium świętojańskie rozpoczęło już wychowanie młodzieży duchownej. Jego funkcjonowanie zostało też zatwierdzone na synodzie poznańskim w 1689 r.¹⁵ W ostatnim dwudziestoleciu XVIII w. liczebność alumnów tej uczelni wahała się od 10 do 19 i wynosiła: w 1785 r. – 10 alumnów,

¹² B. K u m o r, *Dzieje ustroju...*, s. 112; S. Z a ł ę s k i, *Jezuici...*, s. 113.

¹³ Zob.: J. W y s o c k i, *Fundacja dziekana Jana Raciborskiego podstawą założenia i egzystencji „Seminarium externum” u xx Misjonarzy w Warszawie*. „Wiadomości Archidiecezji Warszawskiej”. R. 48: 1966, nr 10, s. 234-242.

¹⁴ J. D u k a ł a, „Ratio studiorum” w seminariach diecezjalnych pod zarządem księży misjonarzy (1675-1864). „Nasza Przyszłość”. T. 61: 1984, s. 167-171.

¹⁵ A. P e t r a n i, *Szkolnictwo teologiczne...*, s. 272; Z. S k i e ł c z y Ń s k i, „Archidiecezja warszawska w latach 1818-1830. W: *Studia z historii Kościoła w Polsce*. Pod red. H. E. W y c z a w s k i e g o. T. 4. Warszawa 1978, s. 140.

w 1786 r. – 14, w 1787 r. – 19, w 1788 r. – 15, w 1789 r. – 15, w 1797 r. – 12, w 1798 r. – 17, w 1799 r. – 18, w 1800 r. – 15, w 1801 r. – 10¹⁶.

W okresie staropolskim istniało także seminarium duchowne w Pułtusk, założone w 1594 r. przez biskupa Wojciecha Baranowskiego oraz w Płocku erygowane w 1710 r. (faktycznie jednak zaczęło funkcjonować dopiero w 1717 r.) przez biskupa Ludwika Załuskiego. Opiekę nad tym seminarium powierzono misjonarzom. Inicjatorem i częściowo fundatorem seminarium płockiego był sufragan chełmiński Seweryn Szczuka. Seminarium pułtuskie powierzone natomiast zostało jezuitom, ale ze względu na skargi kapituły, która zarzucała im nie wywiązywanie się ze swoich obowiązków biskup Andrzej Załuski w 1732 r. oddał tą placówkę pod zarząd duchownych diecezjalnych, polecając, aby prowadzili ją według wzorów wypracowanych przez księży misjonarzy¹⁷. Po reformach przeprowadzonych przez biskupa Andrzeja Załuskiego zwiększyła się liczebność kleryków studiujących w seminarium pułtuskim z 4 do 24. Łącznie z 12 alumnami kształcącymi się w seminarium płockim nastąpiło więc zwiększenie liczebności kleryków diecezji płockiej z 4 do 34¹⁸. W 1784 r. w seminarium płockim studiowało 9, a w seminarium pułtuskim 16 alumnów. W początkach XIX w. ich liczebność nieznacznie wzrosła. W 1811/1812 roku w seminarium płockim kształciło się 11 kleryków, w 1814 r. było ich 13, w 1815-10. W seminarium w Pułtusk w roku 1814 i 1815 studiowało 12 alumnów¹⁹. Ważną reformę seminarium pułtuskiego i płockiego przeprowadził biskup Michał Jerzy Poniatowski. W 1774 r. wydał nowy regulamin dla seminariów diecezji płockiej, zatroszczył się też o wygodniejsze pomieszczenia dla kleryków w Płocku i Pułtusk, w 1780 r. ustanowił stanowisko „prowizora extraordinaryjnego”, którego zadaniem było wizytowanie raz w roku obydwu seminariów duchownych²⁰.

Na terenie diecezji chełmińskiej istniało seminarium w Chełmnie założone przez biskupa Andrzeja Leszczyńskiego w 1651 r., zreformowane przez biskupa Jana Małachowskiego w 1677 r. i przeniesione w 1829 r. do Pelplina.

W Krakowie istniało w czasach przedrozbiorowych aż trzy seminaria duchowne: zamkowe na Wawelu założone w 1594 r. przez kardynała Jerzego Radziwiłła²¹, tzw. stradomskie (założone na Stradomiu w 1732 r.), akademickie –

¹⁶ J. D u k a ł a, „*Ratio studiorum*” ..., s. 167-171; J. W y s o c k i, *Problem kształcenia duchowieństwa w archidiecezji warszawskiej na przestrzeni tysiąclecia*. „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”. R. 48: 1966, nr 8, s. 178-180.

¹⁷ M. G r z y b o w s k i, *Reforma studiów seminaryjnych w diecezji płockiej bpa Michała Jerzego Poniatowskiego (1773-1785)*. „Studia Płockie”. R. 1974, s. 176; S. Z a ł ę s k i, *Jezuici w Polsce...*, s. 41.

¹⁸ S. L i t a k, *Kościół w Polsce...*, s. 399-400.

¹⁹ J. D u k a ł a, „*Ratio studiorum*”..., s. 163, 172.

²⁰ M. G r z y b o w s k i, *Reforma studiów...*, s. 177-178.

²¹ B. K u m o r, *Dzieje ustroju...*, s. 112.

założone w 1758 r. przez biskupa Jerzego Stanisława Załuskiego. Po pierwszym rozbiore Polski znaczna część diecezji krakowskiej z ok. 400 parafiami znalazła się poza granicami Rzeczypospolitej. Pojawiły się wówczas trudności z kształceniem kandydatów do kapłaństwa z tej części diecezji krakowskiej i dopiero po dłuższych pertraktacjach władze austriackie wyraziły zgodę na to, aby alumni z terenów Galicji mogli podjąć studia teologiczne w Krakowie. W początkach XIX w. w Galicji Zachodniej przystąpiono do realizacji reform szkolnictwa teologicznego, zmierzających do komasacji seminariów duchownych. W dniu 20 marca 1800 r. guberniom Galicji Zachodniej złożyło w konsystorzu krakowskim wniosek o połączenie seminariów krakowskich, a 18 marca 1801 r. wydano dekret polecający zamknąć seminarium akademickie i zamkować. Uczelnie te zostały na mocy dekretu z 23 grudnia 1801 r. połączone do seminarium misjonarskiego na Stradomiu. Biskup Jan Paweł Woronicz podjął zabiegi, aby włączyć to seminarium do wydziału teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przejściowo tylko – w roku 1825 alumni III i IV roku uczęszczali na wykłady prowadzone w tymże wydziale²².

W 1636 r. ks. Mikołaj Leopoldowicz, kanonik kolegiaty sandomierskiej, założył seminarium w Sandomierzu. Prowadzone było przez jezuitów, a po kasacie zakonu przeniesione zostało do Kielc, gdzie istniało też powołane przez biskupa Felicjana Konstantego Szaniawskiego w 1726 r. seminarium prowadzone przez księży komunistów. Faktycznie zaczęło ono funkcjonować po zakończeniu budowy gmachu w 1727 r. Podstawę ekonomiczną jego istnienia był fundusz składający się z wiesi Kostomłoty, Kuźnice Brody i Stara Ruda z fabryką żelaza, młyn na rzece Bruchawicy, młyn przy wsi Kostomłoty z polami i lasami, staw pod zamkiem biskupim w Kielcach, probostwo szpitalne św. Trójcy z całym uposażeniem i obowiązkiem utrzymania w szpitalu 12 ubogich, dochody z probostwa w Brzezinach w wysokości 400 zł, podprobostwo kolegiaty, stanowiące źródło utrzymania regensa seminaryjnego. W 1729 r. biskup Szaniawski dopełnił do pierwszego aktu erekcyjnego kolejny zapis, uzupełniając powyższe uposażenie wsią Widuchową z przyległościami Kotki i Budy²³. Dzięki reformom przeprowadzonym przez tegoż biskupa nastąpiło zwiększenie liczby kleryków kształcących się na potrzeby diecezji kieleckiej z 32 do 95²⁴.

Lwów posiadał dwie placówki seminaryjne: pierwsza istniejąca od 1701 r. (aczkolwiek erygowana dopiero w 1724 r. przez arcybiskupa Jana Skarbka), druga natomiast założona w 1747 r. przez arcybiskupa Mikołaja Wyżyckiego.

²² B. K u m o r, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*. Kraków 1980, s. 386, 388-389.

²³ A. P e t r a n i, *Szkolnictwo teologiczne...*, s. 276; F. P u c h a l s k i, *Seminarium kieleckie. Rys historyczny i dokumenty*. Kielce 1901, s. 13-16; J. Z d a n o w s k i, *Seminarium Duchowne w Kielcach. Szkic historyczny*. Kielce 1927, s. 12-17.

²⁴ S. L i t a k, *Kościół w Polsce...*, s. 399.

Obydwa te seminaria zostały zreformowane w 1763 r. przez arcybiskupa Hieronima Sierakowskiego.

Seminarium w Lublinie zostało erygowane w 1675 r. przez biskupa krakowskiego Andrzeja Trzebickiego, z fundacji kanonika sandomierskiego, ks. Wojciecha Rejmińskiego, na którą składały się trzy kamienice w mieście. Znajdowało się ono przy kolegiacie św. Michała. Do roku 1760 prowadzili je jezuiti z miejscowego kolegium. W latach 1760-1778 kadre tej uczelni stanowili duchowni diecezjalni²⁵. W roku 1778 prymas i administrator diecezji krakowskiej Jerzy Michał Poniatowski przeprowadził reformę tej placówki, zlecając jej prowadzenie księżom misjonarzom, którzy posiadali w Lublinie także własne seminarium, erygowane w 1715 przez biskupa krakowskiego Kazimierza Łubieńskiego, a otwarte w 1717 r. Po kasacie zakonu jezuitów prymas Jerzy Michał Poniatowski przyłączył do seminarium misjonarzy lubelskich w 1778 r. seminarium pojezuickie. Po włączeniu Lublina do diecezji chełmskiej w 1790 r. lubelskie seminarium diecezjalne kształciło duchownych na potrzeby tej diecezji, a od 1805 r., po ustanowieniu diecezji lubelskiej, duchownych pracujących w tejże diecezji²⁶.

Ok. 1640 r. powstało z fundacji wdowy po Tomaszu Zamojskim – Katarzynie Ostrogskiej – seminarium zamojskie, które istniało do roku 1783, kiedy zostało włączone do Seminarium Generalnego we Lwowie²⁷. Diecezja chełmska posiadała też założone w 1719 r. przez biskupa Jana Krzysztofa Szembeka seminarium w Krasnymstawie. Po powstaniu w 1790 r. diecezji chełmsko – lubelskiej kształciło ono duchownych na potrzeby tej diecezji, a po utworzeniu w 1805 r. diecezji lubelskiej placówkę tą wcielono do seminarium lubelskiego.

W roku 1582 kardynał Jerzy Radziwiłł erygował seminarium wileńskie (zwane dioecesanum), znajdujące się pierwotnie w domu biskupim. Kształceniem duchownych z godnie z wolą fundatora zajmować mieli się jezuiti, a dozór i opiekę na tą uczelnię pełnić mieli biskup wileński i kapituła. Podstawą ekonomiczną tego seminarium stanowiły dochody z folwarku Wozgieliszki, pozwalające utrzymać pierwotnie 12 alumnów. Fundusze seminaryjne wzrosły po dodatkowym uposażeniu dokonanym przez króla Stefana Batorego, który przekazał na rzecz uczelni majątki Kołpienicy i Łuki. W roku 1603 uposażenie seminaryjne powiększyło się dzięki nadaniu majątku Korkożyszek, dokonane przez Wojciecha Jarczewskiego. Od początku istnienia seminarium wileńskiego pogłębiał się konflikt pomiędzy kapitułą a jezuitami, dotyczący głównie administrowaniem funduszami. W jego konsekwencji w 1652 r. kapituła powierzyła pieczę nad tą uczelnią jednemu ze swoich kanoników. W 1733 r. biskup Zienkiewicz zreformował ją, wydając nowy regulamin i powierzając

²⁵ S. Z a ł ę s k i, *Jezuici w Polsce...*, s. 363-264.

²⁶ A. P e t r a n i, *Szkolnictwo teologiczne...*, s. 276.

²⁷ B. K u m o r, *Dzieje ustroju...*, s. 257.

w 1736 r. zarząd na nią księżom komunistom. W 1765 r. kierownictwo nad seminarium wileńskim powierzono księżom misjonarzom, a po kasacie zakonu jezuitów – przeniesiono go w 1774 r. do gmachu pojezuickiego św. Ignacego. Na przełomie XVIII i XIX w., gdy gmach kościoła św. Ignacego zajęty został przez wojska, biskup Kossakowski przeniósł seminarium diecezjalne do klasztoru karmelitów przy kościele N. Maryi Panny Anielskiej²⁸. W latach 1725-1842 istniało też drugie seminarium wileńskie – na Górze Zbawiciela, trzecie natomiast seminarium, którym dysponowała diecezja wileńska znajdowało się Iłłukszcie i funkcjonowało w latach 1787-1842. Seminarium diecesanum do roku 1600 kształciło też duchownych diecezji żmudzkiej. Po utworzeniu w 1600 r. seminarium w Krożach (istniało do roku 1742) i w Worniach (powstało w roku 1619) klerycy tej diecezji zdobywali wykształcenie w tych placówkach. W roku 1773 w seminarium w Worniach studiowało 20 kleryków²⁹.

W diecezji przemyskiej funkcjonowały aż trzy seminaria duchowne. Pierwsze założone przez biskupa Jana Zbąskiego w roku 1687 – w Przemyślu, drugie – utworzone w 1734 w Samborze i trzecie powołane w roku 1760 w Brzozowie. Wszystkie te placówki zostały w 1783 r. skasowane przez cesarza Józefa II, a alumni diecezji przemyskiej kształcili się w Seminarium Generalnym we Lwowie³⁰. Stan ten trwał do roku 1808. W dniu 5 maja tegoż roku Nadworna Kancelaria w Wiedniu wychodząc naprzeciw dążeniom i oczekiwaniom biskupa przemyskiego Antoniego Gołaszewskiego zgodziła się na reaktywację studium filozoficznego w Przemyślu, które zostało następnie dekretem z 22 października 1812 r. rozszerzone o studia teologiczne. Dekrety wykonawcze dotyczące przeniesienia alumnów przemyskich ze Lwowa wydane zostały 17 stycznia 1818 r. Przywracały one seminarium przemyskiemu budynki, ustalały uposażenie profesorów i ustanawiały liczbę alumnów na 80 osób. W 1819 r. seminarium przemyskie rozpoczęło ponowne swoje funkcjonowanie.

W okresie staropolskim istniało też, oprócz powyżej omówionych, założone w 1758 r. seminarium w Kamieńcu Podolskim oraz następujące seminaria diecezji łuckiej: w Olyce (powstało ok. 1640), w Janowie (1685 r.), w Łucku (po roku 1712), w Tykocinie (założone w 1769 r.), w Żytomierzu oraz w Węgrowie (powstało ok. 1782 r.)³¹. W tym ostatnim studiowało pod opieką księży komunistów w 1791 r. 12 kleryków³². Seminarium w Janowie erygowane zostało w 1685 r. przez biskupa Stanisława Wytwickiego i wyposażone w fundusz, na

²⁸ J. K u r c z e w s k i, *Biskupstwo wileńskie...*, s. 326-338.

²⁹ J. D u k a ł a, „*Ratio studiorum*”..., s. 172.

³⁰ A. P e t r a n i, *Szkolnictwo teologiczne...*, s. 278-279.

³¹ A. P e t r a n i, *Szkolnictwo teologiczne...*, s. 279.

³² M. B r u d z i s z, *Nauczanie teologii w Instytucie Księża Komunistów. W: Dzieje teologii katolickiej w Polsce. T. 2: Od odrodzenia do Oświecenia. Cz. 2: Teologia neoscholastyczna i jej rozwój w akademiach i szkołach zakonnych.* Pod red. M. R e c h o w i c z a. Lublin 1975, s. 187.

który składała się prepozytura św. Stanisława, wsie Dawidy Hadynowa i Klonowiczka, procenty od kwoty 2000 zł wraz z kwotą 3000 zł wpłacaną rocznie przez kapitułę łucko – brzeską³³. Seminarium w Tykocinie prowadzone było natomiast przez księży misjonarzy, którzy zostali sprowadzeni do tej miejscowości w 1751 r. przez dziedzica dóbr Tykocin, hetmana wielkiego koronnego Jana Klemensa Branickiego. W dniu 17 października 1769 r. zapisał on na uposażenie seminarium kwotę 30000 zł i umieścił na dobrach tykocińskich z procentem 5%. Z sumy tej seminarium otrzymywało 1500 zł rocznie, co pozwalało utrzymać jednego profesora pobierającego pensję 500 zł oraz czterech kleryków, których uposażenie wynosiło 250 zł rocznie. Wychowankowie seminarium tykocińskiego zobowiązani zostali przez fundatora do odprawienia w jego intencji 15 mszy. Pierwszy nabór kandydatów do seminarium tykocińskiego odbył się w roku 1771³⁴.

W roku 1757 z prywatnych zapisów rodziny Platerów oraz biskupa inflanckiego Hizena i księży kanoników Krzyżanowskiego i Ankielewicza powstało seminarium w Krasławiu, w którym do roku 1793 studiowało od 12 do 20 alumnów. W późniejszym okresie, w latach 1795-1803 na uczelni tej kształciło się 36 alumnów. Po utworzeniu diecezji mohylewskiej kształciło ono duchownych przeznaczonych do pracy w tej diecezji. W 1788 r. arcybiskup Stanisław Sierstrzeńcewicz podpisał akt erekcyjny dla drugiego seminarium – Mohylewie, w którym wykształcenie zdobywało 20 kleryków. W 1803 r. erygowano seminarium diecezjalne w Mińsku, prowadzone przez księży misjonarzy. Studiowało w nim dziewięciu kleryków, a zajęcia prowadzone były przez dwóch profesorów. W 1815 r. utworzono seminarium w Białymstoku dla 5 alumnów, a w 1820 r. w Żwinogródku, w guberni kijowskiej, w którym studiowało 6 kleryków³⁵.

Oprócz seminariów obrządku łacińskiego istniało też utworzone przez biskupa Maksymiliana Rylkę w 1759 r. seminarium unickie w Chełmie, prowadzone początkowo przez księży diecezjalnych, a od 1769 r. przez bazylianów. Duchowieństwo unickie przed utworzeniem tej uczelni kształciło się w seminarium papieskim w Wilnie, a od 1614 r. w kolegiach jezuickich w Braniewie, Wilnie, Nieświeżu, Kaliszu, Pułtusk, w akademii i klasztorze św. Trójcy w Wilnie. Dwudziestu czterech duchownych unickich (najczęściej szlacheckiego pochodzenia) zdobywało wykształcenie na uczelniach zagranicznych: w kolegium greckim w Rzymie oraz w kolegiach papieskich w Wiedniu, Gratzu, Pradze,

³³ [J. P r u s z k o w s k i], *Janów Biskupi czyli Podlaski z dawnych i współczesnych źródeł*. Kraków 1897, s. 64-67.

³⁴ W. J e m i e l i t y, *Diecezja augustowska czyli sejneńska w latach 1818-1872*. Lublin 1972, s. 111.

³⁵ A. P e t r a n i, *Szkolnictwo teologiczne...*, s. 277; J. D u k a ł a, „*Ratio studiorum*”..., s. 172, 191.

Ołomuńcu. Duchowni unicy byli też absolwentami alumnatu lwowskiego, a po roku 1720 studiowali też w ormiańsko – ruskim Papieskim Kolegium Lwowskim. Synod zamojski w 1720 r. nakazywał przy monasterach liczących więcej niż 12 zakonników tworzenie studiów teologicznych przeznaczonych także dla duchowieństwa diecezjalnego. W roku 1766 powstało takie studium filozoficzne przy monasterze chełmskim. W latach 1705-1774 utworzono studia przy monasterach w Żydowicach, Połocku, Witebsku, we Lwowie (przeniesione następnie do Łucka), w Trembowli, Zahajcach, Zamościu. Istniały też studia teologiczne w Wilnie, Połocku, Ławryzowie, Kamieńcu, Lwowie, Ławrowie. W Annopolu, Białymstoku, Milczu i Satanowie funkcjonowały natomiast studia retoryki.

Seminarium chełmskie kształciło oprócz kleryków świeckich także nowicjuszy chełmskiego konwentu bazylianów. Pierwszym regensem był ksiądz diecezjalny – R. Pleskiewicz, absolwent seminarium wileńskiego, następnym znanym nam rektorem był już bazylianin – o. Faustyn Kauba. W 1771 r. biskup Ryłło dokonał formalnej fundacji tej uczelni. Zaopatrzył ją w budynek w pobliżu kościoła św. Mikołaja. Po jego pożarze w 1779 r. rozpoczął też jego odbudowę. Z własnych dochodów przeznaczył na utrzymanie przełożonych seminaryjnych kwotę 1200 zł polskich. Klerycy utrzymywać musieli własnym kosztem. Następcą biskupa Ryły – biskup P. Ważyński doraźnie przekazywał na rzecz seminarium własne dotacje. Podstawą utrzymania tej placówki była wieś Białopole. Z powodu braku formalnego aktu fundacji jej status prawny określała przynależność do dóbr biskupich. Ponieważ po pierwszym rozbiorze znalazła się ona w granicach zaboru austriackiego ordynariat unicki podjął zabiegi o uzyskanie zgody na zakup wsi Chylin i uzyskał ją najprawdopodobniej podczas obrad sejmu w 1782 r. Po trzecim rozbiorze rząd austriacki nadał seminarium sumę 4039 zł jako dochód ze wsi funduszowej Pokrowki. Intraty z tej wsi były jednak źródłem finansowania innych także dzieł diecezji. W 1779 r. suma 4050 złp, umieszczona przez Antoniego Dłużewskiego na dobrach Uhrusk w województwie podlaskim na rzecz seminarium chełmskiego, została zamieniona na własność gruntową. Fryderyk August dekretem z 9 października 1810 r. przywracał prawa seminarium do wsi Mszanka wraz z łąką i ogrodem. Wieś ta należała do dóbr Uhrusk. Główne zabezpieczenie ekonomiczne seminarium chełmskiego opierało się na posiadłościach ziemskich, przede wszystkim na wsi Chylin. Własność gruntową tej wsi zamieniono na lokatę kapitału w wysokości 90 tysięcy złp. W seminarium chełmskim kształciło się w latach 1782-1794 od 12 do 18 alumnów³⁶.

Uposażenie seminarium chełmskiego pozwalało kształcić pierwotnie ok. 6 kleryków świeckich. W 1770 r. przebywało w nim jednak 20 kleryków, w 1781 r. –

³⁶ J. K a n i a, *Unickie seminarium diecezjalne...*, s. 57-59, 283-304.

9, a w 1804 r. tylko 4. W wyniku realizacji dekretu cesarza austriackiego z 28 sierpnia 1804 r. seminarium chełmskie zamknięto, a jego fundusze połączono z funduszami seminarium unickiego we Lwowie. W czasach Księstwa Warszawskiego dekretem Fryderyka Augusta z 9 października 1810 r. uczelnia ta została reaktywowana. Zgodnie z tym dekretem seminarium odzyskało dawny gmach wraz z ogrodem, kapitał w wysokości 90 tys. złp lokowany na wsi Chylin, dziedziczonej przez Aleksandra Borowskiego. Kapitał ten zabezpieczał prowizję roczną w wysokości 5% od stu, naliczaną od 1 listopada 1809 r. Seminarium odzyskało też grunta we wsi Mszanka wraz z łąką i ogrodem. Dekret z 9 października 1810 r. ustalał sumę 6 tys. złp z Dochodów Dóbr Narodowych, wypłacaną od 1 września 1810 r. w kwartalnych ratach z Kasy Intendencji Dóbr i Lasów Narodowych Departamentu Lubelskiego³⁷. Ponieważ wieś Pokrowka, stanowiąca także podstawę materialną do funkcjonowania seminarium, została do 1 czerwca 1811 r. wdzierżawiona, uczelnia ta otrzymywała też z Dyrekcji Dóbr i Lasów Narodowych czynsz opłacany przez dzierżawcę. Po wygaśnięciu kontraktu dzierżawnego przywrócono tę wieś do dyspozycji biskupa Ciechanowskiego³⁸. Dochody funduszowe służyły utrzymaniu regensa i dwóch profesorów oraz pozwalały kształcić 15 alumnów, a także wystarczyć miały na pokrycie kosztów ewentualnych remontów oraz różnego rodzaju ciężarów miejskich³⁹. W okresie tym seminarium chełmskie borykało się z dużymi trudnościami ekonomicznymi. Zwracał na to uwagę biskup Ciechanowski w liście adresowanym do Fryderyka Augusta 28 grudnia 1811 r., w którym wśród innych potrzeb diecezji wymienia także te, które wiązały się z funkcjonowaniem seminarium⁴⁰. W kolejnym liście do monarchy pisanym 4 lipca 1812 r. biskup chełmski informował, iż od siedmiu miesięcy seminarium pozbawione było jakichkolwiek funduszy, a utrzymywało się jedynie dzięki zaciągniętym kredytom. W związku z tym prosił Fryderyka Augusta o zlecenie ministrowi przychodów i skarbu wypłacenia zaległych kompetencji na fundusz biskupa, seminarium i konsystorza chełmskiego⁴¹.

Na przełomie XVIII i XIX w. utworzono też w diecezji chełmskiej dla do-
rażnych celów seminarium w Hannie i Supraślu. Posiadały one skrócony cykl na-
uczania i kształcili duchownych dla rozległych obszarów Podlasia⁴².

³⁷ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: WAPL], Chełmski Konsystorz Greckokatolicki [dalej: ChKGGK], *Książka 1sza Ingregacji Konsystorza Chełmskiego za szczęśliwych rządów J. W. Ferdynanda Dąbrowa Ciechanowskiego Biskupa Chełmskiego Senatora Księstwa Warszawskiego*, sygn. 1, s. 6-8.

³⁸ T a m ż e, s. 5.

³⁹ J. K a n i a, *Unickie seminarium diecezjalne...*, s. 83.

⁴⁰ WAPL, ChKGGK, *Korespondencja ogólna*, sygn. 21, s. 96.

⁴¹ T a m ż e, *Biskup Ciechanowski do Fryderyka Augusta w Warszawie 4 VII 1812*, s. 98.

⁴² J. K a n i a, *Unickie seminarium diecezjalne...*, s. 242; t e n ż e, *Chełmska diecezja*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 3. Lublin 1979, szp. 135; W. K i o b u k, *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835-1875*. Lublin 1992, s. 53, 56.

Tuż przed pierwszym rozbiorem Polski we wszystkich seminariach obrządku łacińskiego studiowało ok. 500 kleryków. Najwięcej spośród nich posiadała diecezja krakowska (108 alumnów) i diecezja wileńska (70 alumnów). Pozostałe diecezje posiadały: diecezja łucka – 34 alumnów, poznańska – 33, archidiecezja lwowska – 22, diecezje chełmińska, kamieniecka i kijowska – po ok. 10 alumnów⁴³. W okresie tym istniało ok. 37 seminariów diecezjalnych. Sieć tych uczelni była jednak bardzo nierównomierna. Na terenie diecezji krakowskiej duchowieństwo kształciło się w 6 seminariach: trzech w samym Krakowie, 2 – w Lublinie, oraz w Kielcach i Sandomierzu. W diecezji łuckiej funkcjonowało aż 5 seminariów (Janów Podlaski, Łuck, Ołyka, Tykocin, Węgrów). Po 3 seminaria posiadały diecezje – poznańska (w Poznaniu i 2 w Warszawie), przemyska (Brzozów, Przemyśl, Sambor) oraz archidiecezja lwowska (2 seminaria we Lwowie i jedno w Brzeżanach). Po dwa seminaria duchowne posiadały natomiast diecezje: płocka (w Płocku i Pułtusk) i chełmska (w Krasnymstawie i Zamościu). Pozostałe diecezje posiadały po jednym seminarium. Na obszarze Rzeczypospolitej funkcjonowały też alumnaty papieskie w Braniewie, Wilnie, Lwowie, Krasławiu i Świerźnie⁴⁴.

W związku z podjętym w okresie rozbiorów reformami szkolnictwa teologicznego w zaborze austriackim dekret cesarza Józefa II z 30 marca 1783 r., likwidował wszystkie seminaria galicyjskie., w tym także obydwie seminaria lwowskie. Zlikwidowano także w dniu 12 kwietnia 1784 r. prowadzony przez teatynów alumnat papieski przeznaczony dla Ormian. Utworzono natomiast w dniu 1 listopada 1783 r. Seminarium Generalne we Lwowie. Uczelnia ta zorganizowana była na wzór uniwersytecki, a zajęcia odbywały się także na wydziale teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego. W roku akademickim 1818/1819 studiowało w nim 50 alumnów z archidiecezji lwowskiej, 31 z diecezji przemyskiej, 16 z wikariatu starosądeckiego i 5 z archidiecezji lwowskiej obrządku ormiańskiego. Oprócz łacińskiego Seminarium Generalnego utworzono także podobną uczelnię dla kształcenia duchowieństwa unickiego⁴⁵.

Na czele Seminarium Generalnego stał rektor, wyposażony w rozległe kompetencje, które w dużej mierze uniezależniały go od władzy biskupów ordynariuszy. Jego najbliższymi współpracownikami byli wicerektor oraz dwaj lub jeden prefekt studiów, dbający o karność i nadzór nad studium domowym alumnów. Księgowy Seminarium Głównego wspomagał rektora w zakresie spraw ekonomicznych i gospodarczych. W dekrete cesarskim zakładano też etat dla ojca duchownego, któremu podlegała formacja ascetyczna kleryków, ale zgodnie z wyjaśnieniem rządowym z 31 marca 1783 r. funkcję tę mógł pełnić także jeden z wicedyrektorów. Faktycznie Seminarium Generalne było podporząd-

⁴³ B. K u m o r, *Ustrój i organizacja...*, s. 374.

⁴⁴ T e n ż e, *Dzieje ustroju...*, s. 258, 454.

⁴⁵ B. K u m o r, *Ustrój i organizacja...*, s. 386-388.

kowe istniejącej od 1760 r. Nadwornej Komisji Studiów. Instytucja ta poprzez swojego dyrektora lub seniora (był nim zasłużony członek kolegium profesorskiego) nadzorowała działalność dziekanów, rozwiązywała konflikty pomiędzy dziekanami a wydziałami. W ten sposób funkcjonował także Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego, na którym kształcili się uczniowie Seminarium Generalnego we Lwowie. Taka konstrukcja organizacyjna pozbawiała biskupów ordynariuszy większego wpływu na formację duchowieństwa. Wpływ taki posiadali jedynie podczas rocznego kształcenia w domu kapłańskim, które odbywało się pod zakończeniem studiów teologicznych i zgodnie z dekretem cesarza Józefa II z 7 lipca 1787 r. poprzedzać miało święcenia kapłańskie. Roczny kurs szkolenia obejmował dziedziny pastoralne: katechetykę, śpiew kościelny i homiletykę. Większy wpływ na edukację duchownych w Seminarium Generalnym uzyskali biskupi od semestru zimowego 1787/1788 r., gdy zezwolono im na obecność podczas egzaminów⁴⁶.

Podporządkowanie kształcenia duchowieństwa galicyjskiego władzom świeckim budziło duży sprzeciw biskupów nie tylko polskich, ale także węgierskich i belgijskich. Metropolita lwowski Ferdynad Kicki (1780-1797) w przesłanych w 1790 r. cesarzowi Leopoldowi II *gravaminach* domagał się przywrócenia seminariów diecezjalnych i oddanie ich pod bezpośredni nadzór biskupów ordynariuszy. W efekcie tych dążeń w dniu 4 lipca 1790 r. cesarz Leopold II zniósł wszystkie seminaria generalne i zezwolił na reaktywację dawnych seminariów diecezjalnych. Seminarium Generalne we Lwowie funkcjonowało jednak nadal aż do roku 1819. Reorganizację sieci seminariów diecezjalnych wprowadził dekret rządowy z 23 grudnia 1801 r. Przewidywał on istnienie na terenie Galicji trzech tylko placówek seminaryjnych: w Krakowie dla diecezji krakowskiej, w Lublinie dla projektowanej diecezji lubelskiej i w Kielcach dla diecezji kieleckiej, o której utworzenie także zabiegano. Konsekwencją tego dekretu była likwidacja 2 seminariów krakowskich w 1801 r. oraz przyłączenie seminarium w Krasnymstawie do diecezjalnego seminarium w Lublinie⁴⁷.

Po udzieleniu zezwolenia przez władze austriackie na wznowienie działalności diecezjalnych seminariów galicyjskich biskup Ferdynand Kicki zreformował funkcjonowanie tej placówki we Lwowie, wydając w 1790 *Leges et Regulae pro seminario Leopoliensi*. Został on w 1817 r. poprawiony w oparciu o program opracowany przez ks. Augustyna Grubera. Wzorując się na tych korektach zreformowano także seminaria w Przemyślu (w 1821 r.). Według nowych

⁴⁶ M. R e c h o w i c z, *Karność alumnów w Galicyjskim Seminarium Generalnym (1790-1819)*. „Roczniki Teologiczno – Kanoniczne”. T. 3: 1956, z. 1, s. 119-160; t e n ż e, *Wychowanie ascetyczne w Galicyjskim Seminarium Generalnym 1790-1819*. T a m ż e. T. 3: 1956, z. 2, s. 301-320; t e n ż e, *Z dziejów gospodarczych Galicyjskiego Seminarium Generalnego (1790-1819)*. „Roczniki Humanistyczne”. T. 4: 1953, z. 4, s. 117-156.

⁴⁷ B. K u m o r, *Ustrój i organizacja...*, s. 388-389, 395-396.

statutów zarząd seminarium składał się z rektora, wicerektora, prefektów studiów i ojca duchownego⁴⁸. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom biskupów zmieniono też relacje zwierzchności nad seminariami galicyjskimi. Nadal podlegały one Nadwornej Komisji Studiów, ale urząd jej dyrektora pełnili biskupi ordynariusze, którzy zgodnie z dekretem cesarza Franciszka I z 8 lutego 1811 r. nabywali uprawnienia do prezenty kandydatów na katedry profesorskie, mogli brać udział w egzaminach, a także zobowiązani zostali do troski o prawowierność wykładanych dyscyplin⁴⁹.

Kolejną korektą sieci seminariów diecezjalnych na terenie Galicji była realizacja bulli *Studium paterni affectus* Piusa VII z 20 września 1821 r. formalnie ustanawiająca seminarium duchowne dla diecezji tarnowskiej. Jej wykonaniem zajęł się biskup Grzegorz Tomasz Ziegler, który 15 listopada 1822 r. otworzył dla 10 alumnów IV roku studium teologiczne w Bochni. Pełne studium filozoficzne i teologiczne zostało tam ustanowione dopiero w 1838 r. przez biskupa Franciszka Zachariasiewicza. W roku następnym zreformowano zarząd tej uczelni według wzorców upowszechnionych wówczas w innych seminariach galicyjskich⁵⁰.

Po pierwszym rozbiore także władze pruskie podjęły starania, aby tak skorygować sieć seminariów duchownych, żeby duchowieństwo tych diecezji, których stolice pozostawały w granicach Rzeczypospolitej nie musiało kształcić się poza granicami kraju. W związku z tym biskup włocławski Rybiński rozpoczął zabiegi zmierzające do reaktywacji seminarium w Sztotlandzie, w którym mieli kształcić się duchowni dla pomorskiej części diecezji. Plany te uzyskały akceptację króla Fryderyka Wilhelma II, ale nie zostały zrealizowane, podobnie jak inna inicjatywa – zmierzająca do powołania seminarium w Gdańsku w klasztorze księży misjonarzy. Ostatecznie sprawę formacji kapłanów pracujących na Pomorzu rozwiązano w ten sposób, że zdobywali oni edukację w seminarium braniewskim⁵¹. Podobne przesłanki skłoniły prymasa Michała Poniatowskiego do podjęcia starań, aby utworzyć seminarium w Wysokiej koło Wyrzyska, w którym studiować mieli alumni dla pruskiej części archidiecezji gnieźnieńskiej. Uczelnia ta miała funkcjonować w oparciu o zaplecze konwentu kanoników regularnych laterańskich, który miał zostać zamieniony na seminarium diecezjalne. Do funduszy tych zamierzano dołączyć także dwa beneficja parafialne. Papię Pius VI w bulli *Fraternitatis studium* z 15 grudnia 1786 r. wyraził

⁴⁸ T a m ż e, s. 397; F. G a w l i k, *Pierwsze „Przepisy” Seminarium Duchownego w Tarnowie 1821-1971*. W: *Księga pamiątkowa jubileuszu Seminarium Duchownego w Tarnowie 1821-1971*. Tarnów 1972, s. 199-207.

⁴⁹ B. K u m o r, *Ustrój i organizacja...*, s. 398.

⁵⁰ T a m ż e, s. 388-389.

⁵¹ I. S u b e r a, *Walka biskupa Józefa Rybińskiego z regencją pruską o utrzymanie polskości na Pomorzu*. „Prawo Kanoniczne”. R. 1: 1958, nr 1-2, s. 226-249.

zgodę na takie rozwiązanie, ponowioną (ze względu na utrudnienia czynione przez stronę pruską) w bulli *Quantum pastoralis* z 16 marca 1788 r. W rezultacie tych zabiegów konwent kanoników regularnych został zniesiony w roku 1787, ale seminarium w Wysokiej jednakowoż nie powstało.

Pod koniec XVIII w. zmieniono strukturę zależności seminariów diecezjalnych w zaborze pruskim. W roku 1773 i 1797 uposażenie tych uczelni przeszło na rzecz skarbu państwa, które przejęło na siebie obowiązki ich utrzymania. Konsekwencją tego było ograniczenie jurysdykcji biskupich, co stało się powodem ich bezskutecznych zabiegów o przywrócenie zwierzchnictwa nad kształceniem seminaryjnym. W dniu 1 sierpnia 1793 r. biskupi i duchowieństwo drugiego zaboru pruskiego sformułowali memoriał przekazany na ręce ministra O. K. Vossa, w którym domagano się ograniczenia w tym zakresie kompetencji organów administracji państwowej i przywrócenie bezpośredniego zwierzchnictwa biskupów ordynariuszy. Memoriał nie przyniósł jednak zmiany polityki państwa, a umowa Prus ze Stolicą Apostolską, streszczona w postanowieniach bulli papieskiej *De salute animarum* z 16 lipca 1821 r., przyjmującej zasadę, że uczelnie katolickie będą finansowane z budżetu państwa sankcjonowała istniejący stan rzeczy⁵².

Na przełomie XVIII i XIX w. podjęto jeszcze jedną próbę zrewidowania sieci seminariów. W 1787 r. biskup chełmiński J. K. Hohenzollern zaproponował utworzenie seminarium generalnego dla kształcenia duchowieństwa tych części archidiecezji gnieźnieńskiej, diecezji poznańskiej, płockiej i kalisko – pomorskiej, które znalazły się w granicach państwa pruskiego. Intencją autora tego pomysłu było zrewidowanie formuły kształcenia w duchu pruskim. Duchowieństwo miało w postulowanym seminarium generalnym edukować się na potrzeby państwa pruskiego, musiało więc dobrze poznać jego historię i instytucje. Jako miejsce lokalizacji nowej uczelni biskup Hohenzollern wskazywał Sztotland. Jej zarząd i uposażenie należeć miały do poszczególnych ordynariuszy. Pomysł uzyskał aprobatę władz pruskich, ale ostatecznie dekret departamentu do spraw wyznań z 6 lutego 1789 r. nakazywał wstrzymanie realizacji tych planów⁵³.

Po trzecim rozbiórce Polski na terenach polskich wcielonych do Prus podjęto jeszcze jedną próbę rewizji sieci seminariów diecezjalnych. W 1797 r. władze postanowiły znieść wszystkie seminaria diecezjalne. W 1799 r. radca prawny kamery warszawskiej Fischer przeprowadził wizytację w seminariach zaboru pruskiego i opracował program, zatwierdzony przez króla 20 maja 1800 r.,

⁵² W. K w i a t k o w s k i, *Sprawa pruskiej reorganizacji seminariów duchownych w Warszawie (1798-1802. Karta z dziejów ukrytego prześladowania przez Prusy Kościoła katolickiego w Polsce*. Warszawa 1936, s. 149nn; J. Wąsicki, *Ziemia polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793-1806*. Wrocław 1957, s. 79nn.

⁵³ B. K u m o r, *Ustrój i organizacja...*, s. 382-383.

zgodnie z którym likwidacji ulec miało trzy seminaria duchowne – św. Jana w Warszawie, seminarium gnieźnieńskie i seminarium poznańskie, a na ich miejsce powołałoby seminaria kształcące nauczycieli świeckich, prowadzone przez misjonarzy i komunistów, pod kuratelą władz świeckich⁵⁴. Edukacja duchowieństwa, podporządkowana kurateli organów administracyjnych, miała odbywać się zgodnie z wzorcami józefińskimi, wypracowanymi wcześniej w monarchii Habsburgów, na wydziałach teologicznych wyższych uczelni. Przewidywano utworzenie na uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą dwóch katedr teologii katolickiej, na których studia odbywali by zdolniejsi uczniowie. Na skutek sprzeciwu biskupa Józefa Miaskowskiego zrezygnowano z realizacji tego projektu. W 1802 r. kamera warszawska zwróciła się do wizytatora, ks. J. Jakubowskiego z prośbą o zaopiniowanie projektu reform seminariów duchownych. Odpowiadając na to wezwanie ks. Jakubowski stwierdził, że ponieważ zmiany przewidywały przebudowę *ratio studiorum*, jedyną kompetentną osobą w tej materii jest biskup ordynariusz. Ponieważ władze pruskie darzyły biskupa Miaskowskiego wielkim zaufaniem, udało mu się przejąć w dziedzinie reform szkolnictwa seminaryjnego inicjatywę i przy współdziałaniu ks. Jakubowskiego, który występował w roli eksperta i konsultanta oddalić niebezpieczeństwo⁵⁵. Efektem jednak dążeń do centralizacji studiów seminaryjnych było zniesienie w 1798 r. alumnatu papieskiego w Braniewie oraz nie dopuszczenie do erygowania seminarium dla nowopowstałej diecezji wigierskiej. Kierując się jednocześnie względami politycznymi i nie chcąc, aby uczniowie nowopowstałej diecezji w Supraślu zdobywali wykształcenie poza granicami kraju – w seminarium papieskim w Wilnie, władze zgodziły się na utworzenie greckokatolickiego seminarium w Supraślu. Zostało ono utworzone w 1804 r., ale funkcjonowało zaledwie trzy lata, gdyż w 1807 r. zostało zniesione⁵⁶.

W zaborze rosyjskim oprócz powołania nowego seminarium w Mohylewie i w Mińsku, dokonano centralizacji studiów teologicznych w ramach utworzonego ukazem Aleksandra I z 18/30 lipca 1803 r. Seminarium Głównego w Wilnie. Plan stworzenia tej uczelni opracował Adam Czartoryski. Miało się w nim kształcić 50 kleryków ze wszystkich diecezji Cesarstwa Rosyjskiego. Wykłady odbywały się na wydziale nauk moralnych Uniwersytetu Wileńskiego⁵⁷.

Sobór Trydencki ustanawiając instytucję seminariów duchownych nie odrzucił idei kształcenia uniwersyteckiego i akademickiego duchowieństwa. W Rzeczypospolitej duchowni zdobywali wykształcenie nie tylko w seminariach duchownych, ale także w Akademii Krakowskiej, Akademii Wileńskiej, w zało-

⁵⁴ W. Kwiatkowski, *Sprawa pruskiej reorganizacji...*, s. 41, 51-53.

⁵⁵ Tamże, s. 44-45, 51.

⁵⁶ B. Kumor, *Ustrój i organizacja...*, 384

⁵⁷ W. Worotyński, *Seminarium Główne w Wilnie. Powstanie i pierwszy okres dziejów (1803-1815)*. Wilno 1935, s.

zonej w 1595 r. Akademii Zamojskiej, gdzie od 1600 r. wykładano teologię, a w 1648 r. utworzono wydział teologiczny, a także na licznych uczelniach zagranicznych. W XVIII w. przyjęła się w Polsce zasada, że każdy duchowny przed otrzymaniem święceń kapłańskich powinien otrzymać przynajmniej dwuletnią formację seminaryjną. Często jednak od tej zasady odstępowano i zdarzało się, że udzielano święceń po kilkumiesięcznym pobycie w seminarium, a nawet po odbyciu jedynie rekolekcji seminaryjnych. Koncepcja zamkniętego, hermetycznego wychowania seminaryjnego, odpornego na wpływy zewnętrzne powstała dopiero w XIX w.⁵⁸

Kolejną tendencją wyraźnie oddziaływującą na szkolnictwo seminaryjne – była centralizacja studiów w seminariach głównych (we Lwowie i w Wilnie, a później, w 1826 r. w Warszawie). Miała ona na celu skorygowanie sieci seminariów duchownych z uwzględnieniem racjonalnego wykorzystania zaplecza ekonomicznego. Przejęcie w tym zakresie inicjatywy przez władze świeckie posiadało jednak negatywne znaczenie, gdyż pozbawiało władze kościelne wpływu na kształcenie duchowieństwa.

Przeprowadzona po rozbiorach korekta sieci kształcenia była też wyrazem dostosowania rozbitych struktur kościelnych do nowych granic państwowych. Zakończenie prac nad adaptacją sieci szkolnictwa seminaryjnego do nowych uwarunkowań politycznych nastąpiło dopiero po 1815 r., kiedy w Królestwie Polskim przystąpiono do gruntownych reform seminariów diecezjalnych. Ich efektem była reaktywacja seminarium sandomierskiego w 1820 r., utworzenie w 1826 r. seminarium diecezjalnego w Sejnach oraz powołanie w 1826 r. Seminarium Głównego w Warszawie.

Lo sviluppo della rete dei seminari nell'epoca dell'antica Polonia e tra XVIII e XIX sec.

Riassunto

Il testo descrive lo sviluppo della rete dei seminari nella Rzeczypospolita (l'antica Polonia), ed anche dei cambiamenti nella struttura di esse nell'epoca dopo le spartizioni della Polonia e dei tempi napoleonici.

Ancora prima della prima spartizione della Polonia in tutti i seminari appartenenti alla Chiesa romano cattolica studiavano circa 500 chierici. I più numerosi si trovavano nella diocesi di Kraków (*Dioecesis Cracoviensis* – 108 chierici) e nella diocesi di Wilno (*Dioecesis Vilmensis* – 70 chierici). Nelle altre diocesi si trivavano: diocesi di Łuck (*Dioecesis Luceoriensis*) – 34 chierici, diocesi di Poznań (*Dioecesis Posnaniensis*) – 33 chierici, diocesi di Lwów (*Archidioecesis Leopoltanus*) – 22 chierici, diocesi di Chełmsk (*Dio-*

⁵⁸ K. S c h a t z, *Sobory powszechne...*, s. 199.

ecesis Chelmensis), diocesi di Kamieniec (*Dioecesis Camenecensis*) e diocesi di Kijów (*Dioecesis Kijoviensis*) – 10 chierici in ciascuna.

In quel epoca esistevano 37 seminari diocesani. La rete di questi collegi ci fu non tanto regolare. Ad esempio nella diocesi di Kraków il clero studiava in 6 seminari: tre si trovavano a Kraków, due a Lublin e uno a Kielce. Nella diocesi di Łuck si trovavano 5 seminari: Janów Podlaski, Łuck, Ołyka, Tykocin, Węgrów. Tre seminari si trovavano nella diocesi di Poznań (a Poznań e 2 a Varsavia), e nella diocesi di Przemyśl (Brzozów, Przemyśl, Sambor) e nella diocesi di Lwów (2 seminari a Lwów e uno a Brzeżany). Due seminari si trovavano nella diocesi di Płock (Płock e Pułtusk) e nella diocesi di Chełmsk (Krasnystaw e Zamość). Le altre diocesi avevano uno seminario.

Nell'antica Polonia funzionavano anche cosiddetti collegi papali a Braniewo, Wilno, Lwów, Krasław e Świerzno.

Le decisioni politiche che ebbero luogo durante l'epoca delle spartizioni della Polonia e durante le guerre di Bonaparte causarono la rottura dei stretti rapporti tradizionali tra le diocesi e i territori dove si trovavano. Le modifiche delle frontiere delle diocesi causarono diversi cambiamenti anche nella struttura della rete dei seminari.